

Takács Judit

Homoszexuálisok listázása a 20. századi Magyarországon*

Tanulmányomban a homoszexuálisok listázását mint a homoszexualitás 20. századi állami felügyeletének egyik aspektusát vizsgálom közép-kelet-európai és különösen magyarországi szexualitástörténeti kontextusban. Szexualitáson a társadalmi intézmények – például a jog-, a vallás- és a rokonsági rendszerek – által szabályozott tevékenységekhez kapcsolódó szexuális gyakorlatokat és ezek szociokulturális reprezentációinak összességét értem, melyben a testek mellett szerepet játszhatnak a szavak, képek, szertartások és a képzelet.¹ Gayle Rubin nyomán azt is fontos kiemelni, hogy történelem nélküli és társadalmi meghatározottságtól mentes szexualitásformák nem léteznek, ezért vizsgálni kell azt is, hogy a szexualitással foglalkozó tudományok hogyan járulnak hozzá a szexuális értékek hierarchiájára (és az ebből következő elnyomásra) épülő társadalmi rendszerek fenntartásához.² E tudományok közé – a szexuális esszencializmust kidolgozó és alkalmazó orvostudomány, pszichiátria, pszichológia és szexológia mellett – a 20. század második felétől kezdve a történettudomány, pontosabban a társadalomtudományok és a történettudomány határmezsgyéjére helyezhető társadalomtörténet³ is besorolható. E tanulmány tehát a szexualitásra külsődlegesen meghatározott, kényszerítő erejű társadalmi tényként, a szexuális gyakorlatokra és azok reprezentációira pedig az adott társadalomra jellemző szociokulturálisan elsajátított testkontroll részeként tekint.⁴

Vizsgálatom fókuszába férfiak kerültek, mivel az 1878 és 1961 közötti időszakban a magyarországi büntetőtörvények kizárólag a férfiak közötti homoszexuális gyakorlatokat kriminalizálták. Ezzel magyarázható, hogy a homoszexuálisokként nyilvántartottak – eddigiekben általam megismert – rendőrségi, illetve egyéb állami használatra készült listáin kizárólag férfiak szerepeltek. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy mindez nem jelenti azt, hogy a női szexualitásra és

* E tanulmány *A homoszexualitás 20. századi társadalomtörténete az 1990 előtti Magyarországon* című, 105414. számú OTKA/NKFIH-kutatás részeként készült.

¹ Weeks 1985.

² Rubin 1984.

³ Horváth–Keszei 2006: 604.

⁴ Mary Douglas hívja föl a figyelmet Marcel Mauss 1936-os tanulmányára, mely a társadalmi tanulási folyamat jelentőségét hangsúlyozva megkérdőjelezi a „természetes viselkedés” létezését, különös tekintettel a szexuális magatartásformákra, melyekre – a moralitással összefüggésben – mindez kiemelten jellemző (Douglas 1996: 72–73).

azon belül a női homoszexualitásra ne terjedt volna ki az állami figyelem a 20. század társadalmi és politikai rendszereiben – ám ezeknek az aspektusoknak még a vázlatos bemutatása is szétfeszítené e tanulmány kereteit.⁵

A Magyarországon állami használatra készült homoszexuális-regiszterekről már az 1900-as évek elején megjelent publikációkból értesülhetünk, ugyanakkor a Budapesti Rendőr-főkapitányság 1980-as évek végi működéséről fennmaradt levéltári forrásokban szintén utalnak még ilyen típusú nyilvántartások létezésére. A homoszexuálisként azonosított emberekről vezetett hivatalos nyilvántartások a homoszexuális viselkedéshez társuló társadalmi következmények nyomaiként értelmezhetők: a listázás ténye önmagában is a listázottakra irányuló kiemelt állami figyelmet mutatja az őket körülvevő diszkriminatív társadalmi és jogi környezettel, valamint jogalkalmazói gyakorlatokkal együtt.

Írásom először a homoszexuális gyakorlatokat büntető állami jogszabályi háttérrel mutatja be röviden, majd különböző rendőrségi regiszterek adatait tárgyalja másodlagos források alapján: a 20. század első évtizedeiből származó eredeti rendőrségi homoszexuális-listák ugyanis (egyelőre) nem állnak rendelkezésre. Külön figyelmet szentelek egy 1942-ből származó homoszexuális-listának, azon nagyon kevés – eddig ismert – forrás egyikének, melyből a homoszexuálisként nyilvántartott személyek második világháború alatti sorsára következtethetünk. Végül az „államszocia-listákkal” foglalkozom, azaz olyan nyilvántartásokkal, melyek az államszocializmus idején alkalmazott megfigyelések és rendőri nyomozások adataiból álltak össze. E források bemutatásával fogom illusztrálni a homoszexualitás állami felügyeletének 20. századi működését.

JOGI HÁTTÉR

A homoszexualitás modern kori állami kriminalizációja a 19. század utolsó negyedében kezdődött Magyarországon, bár a valaha is hatályban lévő törvénykönyvekben sehol nem szerepelt a – heteroszexualitás szavunkkal együtt 1868–69-ben Kertbeny Károly által megalkotott⁶ – homoszexualitás kifejezés. A homoszexuális gyakorlatokat 1878-tól „természet elleni fajtalanság” címszó alatt büntették, mely tiltás több mint nyolcvan évig maradt hatályban.

Magyarországon a dualizmus időszakában alkotta meg Csemegi Károly (1826–1899), Tisza Kálmán kormányának igazságügyi államtitkára az első magyar nyelvű büntetőtörvényt, *1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről* címmel. E – gyakran Csemegi-kódexként is emlegetett – törvénynek *A szemérem elleni büntettek és vétségek* című fejezetében jelent meg „egy évig terjedő fogházzal büntetendő” cselekményként a „természet elleni fajtalanság” vétsége és büntette, ahol a 241. paragrafus a férfiak között vég-

⁵ E témakörrel kapcsolatban lásd többek között Borgos Anna munkáit (például Borgos 2007, 2014).

⁶ Takács 2008.

hezvitt fajtalansága, illetve embernek állattal elkövetett fajtalansága vétségéről, a 242. paragrafus pedig az erőszakos elkövetés miatt súlyosabban büntetett természet elleni fajtalanság büntetéről rendelkezett.⁷

A természet elleni fajtalanság vétségének, illetve büntetének tartalmi elemeit nehéz lenne kimerítően meghatározni, mivel a büntetőtörvény-paragrafusokban és a hozzájuk íródott jogmagyarázatokban nem szerepeltek pontos meghatározások arról, hogy mi számít már vagy még természet elleni fajtalanságnak. Edvi Illés Károlynak, aki ügyészként maga is részt vett az 1878-as büntetőtörvény kidolgozásában, 1909-es büntetőtörvény-magyarázatából jól érzékelhető például a természet elleni fajtalanság tartalmi elemeinek sokfélesége és bizonyos fokú változékonysága:

„[T]ágabb értelemben a nemi kényeztetés minden természetellenes kielégítését jelenti. Ily értelemben az önfertőztetés, s az élettelen eszközöknek fölhasználása is idetartozik: ez eseteket azonban még a régi doctrina és törvényhozás is mellőzte. A szorosabb értelemben vett sodomiának három esetét különböztették meg: a nemi közösülést: a) állattal [...]; b) azonos nemű személylyel [...]; c) különböző nemű személylyel, de természetellenes módon [...]. A b) pont alatti eset [...] a nők között elkövethető fajtalanság cselekményeket (lesbiai szerelem) is magában foglalja. A jelen törvény ez utóbbi fajtalanságot, melynek értelme iránt a régi criminalisták véleménye is szétágazott, teljesen mellőzte [...]. A különböző nemű személyek között előforduló fajtalanságot pedig csak annyiban vonta büntetés alá, amennyiben a [szemérem elleni erőszakra vonatkozó] 233.§⁸ értelmében büntetendő”.⁹

A természet elleni fajtalanság tartalmi elemeinek változékonyságát mutatja, hogy Edvi Illés Károly szövegében utalások szerepelnek a különböző nemű személyek által természetellenes módon elkövetett nemi közösülésre és a „lesbiai szerelemre” egyaránt, melyek büntetését azonban az 1878-as magyar büntetőtörvény mellőzte, míg például az 1852-es osztrák büntetőtörvény a nők közötti „fajtalanság cselekményeket” is büntette egészen 1971-ig.

A 20. század első felében többen többféleképpen kritizálták az 1878-as szabályozást. 1933-ban például Szántó Jenő főorvos – aki 1936-ban már a Pázmány Péter Tudományegyetem „bőr és nemikórtani klinikája sexualpathologiai rendelésének” vezetőjeként publikált az ifjúkorúak homoszexualitásáról¹⁰ – egyik cikkében kifejezetten hibásnak nevezte a törvényt, mivel az természetellenesként

⁷ Lásd: „241.§: „Férfiak között véghezvitt fajtalanság, ugyszintén embernek állattal elkövetett fajtalansága: a természet elleni fajtalanság vétségét képezi, és egy évig terjedő fogházzal büntetendő.” 242.§: „a természet elleni fajtalanság büntetettét képezi, és öt évig terjedhető börtönnel büntetendő: ha az férfiak között, erőszakkal vagy fenyegetéssel követtetett el” (*Magyar Törvénytár*, 1896). Az idézett szövegeket mindenhol az eredeti írásmódnak megfelelően közlöm.

⁸ 233. § a szemérem elleni erőszakról: „a ki valamely nőszemélyen erőszakkal, vagy fenyegetéssel [...] házasságon kívül fajtalanságot követ el” (*Magyar Törvénytár*, 1896).

⁹ Edvi 1909: 294–295.

¹⁰ Szántó 1936: 138.

határozza meg a homoszexualitást, ami „úgy az állatvilágban, mint a primitív népeknél is igen gyakori jelenség. Lehet szokatlannak, lehet különlegesnek, lehet fonáknak, a szabálytól eltérőnek nevezni, de természetellenesnek aligha”.¹¹ Emellett további problémákra is felhívta a figyelmet:

„De kérdem azt, mennyivel inkább sérti a közerkölcsiséget két férfi homosexuális érintkezése, mint férfi és nő között véghezvitt, a megszokottan túlmenő, sőt rendellenes érintkezése? Miért kell büntetni olyasmit, ami egy veleszületett és elnyomhatatlan ösztön kárt nem okozó folyamánya? De ha ezt büntetni kell, miért csak a férfiakat? Nők homoszexualitása nem sérti a közerkölcsöt? A törvény tehát ebből a szempontból nézve nemcsak hibás, hanem inkonzekvens is.”¹²

Szintén a természet elleni fajtalanság tartalmi elemeinek változékonyságára és változatos megítélésére hozható példaként Angyal Pál büntetőjogász 1937-ben megjelent *A szemérem elleni büntettek és vétségek* című könyve. Itt a szerző az általa követendőnek tartott, jövőben alkalmazandó büntetőelvek tekintetében a következőket fogalmazta meg:

„1. [A]z *onania* továbbra is büntetlen maradjon, 2. a *férfiak közötti fajtalankodás* büntetés alá vonása fenntartandó [...] 3. büntetendővé volna teendő a *nők között elkövetett* term.e. fajtalanság is, 4. a *bestialitás* büntetése csak azért volna fenntartandó, mert egy létező tilalom törlése általános erkölcsi szempontból nem kívánatos [...] 5. a *nekrofilia* csak botrányokozás esetében (esetleg mint hullagyalázás vagy mint vallás elleni deliktum) büntetendő, 6. a *különböző neműek közötti* term.e. fajtalankodás büntetés alá vonása (kivéve a Btk. 233. §-ának esetét¹³) nem megokolt, mert az ily cselekmények igen gyakran megelőzői vagy követői a normális közösülésnek, s ha – bár ettől függetlenül, de – kölcsönös megegyezéssel követtetnek el, legföljebb erkölcsi bűnként minősülnek, de mert szociális kárt nem idéznek elő: a bűncselekmények sorába nem iktathatók, de büntetendő volna a nő által serdületlen fiúval elkövetett fajtalanság [...] 7. megfelelő büntetés alá vonandók

¹¹ Szántó 1933b: 43.

¹² Szántó 1933b: 43. Szántó egy másik 1933-as cikkében a felnőtt férfiak között kölcsönös beleegyezéssel történő homoszexuális gyakorlatok dekriminalizációját javasolta, amivel vissza lehetne szorítani a homoszexuális férfiprostitúciót is: „A 241. § és a 242. § a férfiak között véghez vitt természetelleni fajtalanságot büntetik, de büntetlenül hagyják a nők között elkövetett hasonló cselekményeket. Ez a törvény is módosításra szorul. Egyrészt büntetni kellene a nőket is, ha ily cselekményt fiatalkorú, tehát 18 évnél fiatalabb tisztességes leánnyal követnek el, másrészt mentesítendőek lennének a büntetés alól azok a férfiak, akik ily cselekményt 18 évesnél idősebb férfiakkal követnek el, ha azt kölcsönös beleegyezéssel, közös akarattal és közbotrányt okozó szeméremértés nélkül követik el. Ezzel egyrészt mentesülnének a büntetés alól olyanok, a kik nem tehetnek arról, hogy őket a természet különös szeszélye ilyen adottsággal áldotta vagy verte meg, másrészt a zsarolások alapja megszűnván, a homosexuális férfiprostitúció bűnöző része elvesztvén lába alól a talajt, erősen megcsökkenne” (Szántó 1933c: 13).

¹³ *Magyar Törvénytar*, 1896. 233. §.

azonban a homoszexuális cselekmények elkövetésére való *csábítás* s az arra való *ajánlkozás*.¹⁴

Angyal szövegéből kitűnik az azonos és a különböző nemű partnerek fajtalankodásának megítélése közötti különbség: míg a szerző szerint heteroszexuális viszonylatban a szexuális gyakorlatok szélesebb körű repertoárjának részeként értelmezhető fajtalankodás legfeljebb erkölcsi büntudathoz, azonos nemű partnerek között azonban már társadalmi károkozáshoz vezethet.

A homoszexuális gyakorlatok jogi kezelésében a társadalmi károkozás potenciális veszélyére való hivatkozás hosszú évtizedekig erősebb érvnek mutatkozott, mint a magánélet tiszteletben tartása. A homoszexualitás magánügyként való elgondolására jogilag tulajdonképpen csak a homoszexuális cselekmények általános pönalizációjának eltörlése után nyílhatott mód, melynek lehetőségét paradox módon éppen az – 1962. július 1-jén hatályba lépett – államszocialista büntetőkódex teremtette meg.¹⁵ E törvény a magánélet kereteinek komolyabban vételére irányította a figyelmet azáltal, hogy kiemelt büntetést helyezett kilátásba a „másokat megbotránkoztató módon”¹⁶ való elkövetés esetére. A homoszexuális gyakorlatok korábbi általános büntethetőségét felváltó rendelkezések a homoszexualitást patologizáló megközelítést tükrözték, ami ugyanakkor apologetikus érveket is szolgáltatott az érintettek jogi védelméhez.¹⁷ Az 1961-es büntető-törvény újdonságai közé tartozott az is, hogy a férfiak és a nők közötti egyenjogúságra hivatkozva bevezette a nők közötti homoszexuális gyakorlatok kriminalizálását a 20 évesnél fiatalabb partnerrel és/vagy botrányos módon elkövetett esetekben.¹⁸

¹⁴ Angyal 1937: 78. Kiemelés az eredetiben.

¹⁵ Az 1961. évi V. törvénycikk a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről a „természet elleni fajtalanságot” a nemi erkölcs elleni bűntettek között tárgyalta. Lásd 278. § (1): „Az azonos nemű személyek között véghez vitt fajtalanság elkövetője, ha a cselekményt erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel, avagy a sértett védelemre vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotának a felhasználásával követte el, hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a sértett – a büntett elkövetésének időpontjában – az elkövető nevelése, felügyelete, gondozása, vagy gyógykezelése alatt állt.” 279. §: „Három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő *a*) az a huszadik életévét betöltött személy, aki tizennegyedik életévét már betöltött, de huszadik életévét még túl nem haladott személlyel természet elleni fajtalanságot követ el, *b*) aki természet elleni fajtalanságot másokat megbotránkoztató módon követ el.”

¹⁶ Lásd előző lánjegyzet.

¹⁷ E témakörrel részletesen Takács–P. Tóth 2016: 231–232.

¹⁸ Az 1961-es büntető-törvény „indokolása” a következőket hangsúlyozza: „A férfi és a nő egymás közötti viszonylatában a szocialista felfogás a teljes egyenjogúságnak és a nemi élet teljes kényszermentességének álláspontján van. [...] A javaslat az élet és a gyakorlat tapasztalatait és következményeit honorálva több irányban és mélyrehatóan változtat a hatályos jognak a fajtalanságra vonatkozó büntető rendelkezéseiben. Ezek : *a*) a szemérem elleni erőszak (különneműek közötti fajtalanság) tényállásának keretében büntetni rendeli a nő által férfi sérelmére elkövetett fajtalanságot is; *b*) a természet elleni fajtalanságról szóló büntető rendelkezést a nők közötti fajtalanságra is kiterjeszti, másfelől viszont az e büntett címen való felelősséget csupán a szemérem elleni erőszak tényállásában megjelölt módokon kifejtett, továbbá a megbotránkoztató módon,

1961 után 1978-ig a 20 év alatti, majd 1978 és 2002 között a 18 év alatti azonos nemű partnerrel elkövetett „természet elleni fajtalanság” gyakorlását – a partnerek kölcsönös beleegyezése ellenére – továbbra is börtönbüntetéssel sújthatták, míg az eltérő nemű partnerek szexuális kapcsolatára a 14 éves beleegyezési korhatár vonatkozott. Hazánkban az egységes beleegyezési korhatár követelménye 2002-ben valósult meg, amikor az Alkotmánybíróság döntését követően eltörölték az akkor hatályos Büntető Törvénykönyv 199. és 201. paragrafusában szereplő, az azonos nemű és a különböző nemű partnerek közötti szexuális kapcsolatok eltérő kezelésében megnyilvánuló megkülönböztetést.¹⁹ Mindezek alapján elmondható, hogy a magyar büntetőtvények az 1878 és 2002 közötti időszakban tartalmazták a „természet elleni fajtalanság” kategóriáját, melynek különféle megvalósítási módjait többféleképpen szankcionálták. A jogrendszerben megjelenő explicit tiltás különböző jogalkalmazási következményekhez vezetett a 20. század folyamán, melyek közül a továbbiakban azokkal a nyilvántartásokkal foglalkozom, melyek a homoszexuálisnak vélt személyekről készültek hivatalos állami használatra.

RENDŐRSÉGI NYILVÁNTARTÁSOK

A 19. század utolsó harmadában a homoszexuális gyakorlatokat kriminalizáló jogi szabályozás megteremtette a homoszexuális-listák összeállításának elvi lehetőségét, ugyanakkor a jogalkalmazás területén egy ideig még nem álltak rendelkezésre az ehhez szükséges gyakorlati feltételek. Különböző rendőrségi feljegyzésekről és helyi szintű nyilvántartásokról ugyan már az 1870-es és 1880-as évek közepétől tudni lehet, de központosított budapesti rendőrségi nyilvántartást csak a 20. század első évtizedétől alkalmaztak.²⁰ A Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről szóló 1872-es törvény nemcsak arról rendelkezett, hogy „Buda és Pest sz. kir. fővárosok, valamint Ó-Buda mezőváros és a Margit-sziget, ez utóbbiak Pest vármegyéből kikebelezetve, Buda-Pest főváros név alatt egy törvényhatósággá egyesítettnek”,²¹ hanem arról is, hogy a „fővárosi törvényhatóság területén a rendőrséget egységes szervezettel az állam »fővárosi rendőrség« neve alatt saját közegei által kezeli”.²² A gyakorlatban 1873. december 15-ig kellett várni, míg „a fővárosi rendőrség az állam kezeibe ment át, a bel-

illetőleg a 20. életévüket még túl nem haladott személyekkel elkövetett természet elleni fajtalanságra korlátozza” (Indokolás 1961: 266).

¹⁹ 2002 óta Magyarországon az egységes beleegyezési korhatár 14 év. Az eltérő beleegyezési korhatárok egységesítésének magyarországi menetét *Az egyenlő bánásmód gyakorlatai* című könyvemben vázoltam fel (Takács 2007: 40–44).

²⁰ A központosított nyilvántartás létrejöttéről írta Rédey Miklós a *Rendőri Lapok*ban, hogy „magánfeljegyzésekből indult meg s a 80-as évek vége felé rendszeresített önállóan, menten minden külföldi minta befolyásától” (Rédey 1894: 5).

²¹ 1872. évi XXXVI. törvénycikk 1.§.

²² 1872. évi XXXVI. törvénycikk 20.§.

ügyminiszter közvetlen rendelkezése alá”: ekkor „az állami kezelésbe vett fővárosi rendőrség főkapitányává a belügyminiszter Thaisz Eleket [Pest város korábbi főkapitányát – T. J.] nevezte ki, míg Kóvics Károly, az addigi budai főkapitány alkaptány lett és az I. ker., a budai alkaptányság önálló vezetője”.²³ Az 1873 végén létrehozott Budapest Fővárosi Rendőrségen belül, melynek hatásköréről és szervezeti felépítéséről 1881-ben külön törvény is rendelkezett,²⁴ 1885-ben szervezték meg az ún. Detektív Osztályt, ahol egy helyi nyilvántartást kezdtek vezetni a detektívek saját feljegyzései alapján. Fontos megjegyezni, hogy „helyi bűnügyi nyilvántartáshoz hasonló magánfeljegyzéseket egyes megrögzött bűnözőkről, betörőtanyákról és bűnjelekről már Kóvics Károly, Buda város főkapitánya is vezetett s részben ezen magánfeljegyzések alapján kreálta Török főkapitány [Török János, volt temesvári polgármester 1885-től 1892-ig töltötte be a budapesti rendőr-főkapitányi tisztelet – T. J.] a helyi jellegű bűnügyi nyilvántartásokat 1885-ben”.²⁵ A *Rendőri Lapok* 1894-es beszámolója szerint a fővárosi államrendőrség nyilvántartása a következő részekből állt: rovott múltúak és körözöttek nyilvántartása, gonosztevők arcképgyűjteménye, lopott és talált tárgyak, a feltételesen szabadságra bocsájtottak nyilvántartása és a rendőri közlönyök nyilvántartása.²⁶ Ezekből alakult ki több mint két évtized alatt a központosított Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal, mely 1909. január elsején kezdte meg működését: ekkorra már több mint 148 ezer egyéni profil és több mint 18 ezer ujjlenyomatminta szerepelt a rendőrségi regiszterekben.²⁷ A magyar bűnüldözés növekvő professzionalizációját mutatja, hogy 1914-ben az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal képviselői részt vettek az első nemzetközi rendőrségi kongresszuson Monacóban, ahol a résztvevők egyetértettek egy nemzetközi központi bűnügyi nyilvántartás – *casier central international* – megszervezésének fontosságában,²⁸ ennek segítségével a nemzeti nyilvántartások egy nemzetközi ellenőrző rendszer részét alkothatták. Ez a kezdeményezés vezetett a későbbiekben az INTERPOL 1923-as létrehozásához.

A 20. század elejére tehát rendelkezésre állt Budapesten az a rendőrségi intézményes háttér és szaktudás, melyek révén a homoszexualitás állami felügyelete többek között hivatalos nyilvántartások formájában ölthetett alakot. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy ebből az időszakból csak a homoszexuális-listák létezésére utaló nyomokat találhatunk különféle korabeli tudományos és kevésbé tudományos publikációkban (melyeket a továbbiakban részletesen ismertetek) – ám az ezekben gyakran forrásként hivatkozott rendőrségi regiszterek nem állnak rendelkezésre.

²³ Baksa 1923: 25.

²⁴ 1881. évi XXI. törvénycikk a Budapest-fővárosi rendőrségről.

²⁵ Baksa 1923: 43.

²⁶ Rédey 1894: 5.

²⁷ Baksa 1923: 108. Az ujjlenyomat-alapú azonosítást az 1900-as évek elején vezették be Budapesten (Rác 1995: 329).

²⁸ Baksa 1923: 127.

A 20. század első évtizedeire a fővárosban már érzékelhetővé vált az azonos nemű partner után vágyók sajátos térhasználata: mint látni fogjuk, kezdett kialakulni a „melegfiúk” és „melegbácsik”²⁹ igényeit egyre inkább kielégítő nagyvárosi infrastruktúra az általuk kedvelt és rendszeresen használt találkozó- és találkahelyekkel, ami Budapest világvárosiasodásának egyik tüneteként is értelmezhető. E folyamatról is megtudhatunk fontos részleteket abból az 1926-ban Budapesten megjelent *A homoszexuális probléma modern megvilágításban* című – eddigi ismereteink szerint – első olyan magyar könyvből, mely teljes egészében a modernkori homoszexualitás kérdéskörével foglalkozott. A szerző, Pál György a természetet „művészi impotenciájaként”³⁰ tekintett a homoszexualitásra, ami elől a „gondolkodás szabadságának a mindenkori társadalmi rendtől való függése, a pornografikus közszellem, amely erotikát szaglász a legártatlanabb dologban is, az a megállapodásszerű titkolózás, ami nálunk a nemi kérdéseknél az emberek között uralkodik, hosszú időközön keresztül belombozta a szabad kilátást”.³¹

Pál a homoszexualitást tipikus nagyvárosi jelenségként írta le:

„[A] nagyvárosi élet, hol a modern kultúra legkoncentráltabb alakjában éli ki benső tartalmát, hol az utca egyik oldalára átmenve több kopást szenvednek a városi ember idegeinek selyemszájai, mint a falusi emberé egy hónap alatt, hol a természetes idegerősítő napfényből kevesebb jut, mint a villanyfényes holdkórból: ez a világvárosi miljö melegágya az életfáradt, neurasztériás modern embernek, amely között annyi homoszexuális akad”.³²

A falvakban tapasztalható szigorúbb és közvetlenebb társadalmi kontroll lazulásával jellemezhető városi környezet több lehetőséget teremtett az érintettek számára, hogy a „befelé élt passzív nemiségből” kilépjének. Ehhez nagyban hozzájárult az „a roppant könnyűség, amellyel manapság egy milliós városban el lehet tűnni, ahol a chantage [zsarolás – T. J.] ellen más helyre költözéssel könnyű szerrel védekezni lehet”, valamint „a mai lakásviszonyok, mikor úton-útfélen »nagy és szép kiadó szobát« kínálnak »két úr részére«, hol teljesen gyanútlanul realizálhatják családias együttélésüket”.³³

²⁹ Pál 1927: 61.

³⁰ Pál 1927: 14.

³¹ Pál 1927: iii. A könyv előszavából az is kiderül, hogy a szerző a homoszexuális cselekmények dekriminalizációját sürgeti, mivel „a fejlődési rendellenességeket törvénykönyvvel szanálni és letörni nem lehet, éppen ezért el kell érkeznie annak a kornak, amikor e kérdés megítélésénél a bírói székben nem jogászok, hanem orvosok ülnek. Már pedig, ha az orvosnak szabad hozzányúlnia a legkényesebb testrészhez is, a pszichológusnak és szociológusnak is előjoga, hogy az emberi élet árnyoldalival foglalkozhasson” (Pál 1927: iv).

³² Pál 1927: 15.

³³ Pál 1927: 65.

Budapestről szólva a szerző kiemelte, hogy „világvárossá fejlődésével egyre inkább kiütközött a lakosság urning³⁴ elemének homoszexuális élete”, és különösen az (első) „világháború után öntötte el egy nagy homoszexuális hullám Budapestet”³⁵. A jelenség elterjedtségét mutatja, hogy a homoszexuális gyakorlatok résztvevőinek megnevezésére többféle jelentésselkülönítő értelmű kifejezés is megjelent: a „pederastia passiv alanyait: »érdeklők«-nak vagy »meleglők«-nak, az urningokat: »melegbácsik«-nak vagy »buzgók«-nak nevezik homoszexuális körökben”³⁶. Pál becslése szerint az 1920-as évekre az „urningok” száma Budapesten elérte a tízezret: a város több részén voltak rendszeres találkozóhelyeik, többek között fürdőekben és olyan belvárosi tereken, mint a Kálvin tér, az Erzsébet tér, az EMKE-sarok vagy a Margit híd budai hídfője, melyek közül több még évtizedekig megmaradt kedvelt találkahelyként.

Néhány évvel később újságírók és rendőrtisztek együttműködésének eredményeként jelentették meg *A modern bűnözés* című kétkötetes munkát, melynek *A bűnözést elősegítő körülmények* című részében – a prostitúció, a kábítószeres és az alkoholizmus mellett – egy egész fejezet foglalkozott a homoszexualitással, különös tekintettel annak büntetésére és gyógyítására. Richard von Krafft-Ebing osztrák elmegyógyász etiológiáját követve a szerzők megkülönböztették a homoszexualitás veleszületett és szerzett formáit. A született homoszexuális férfiakat két nagy csoportba sorolták a szerzők: aktív „urningok” és passzív, nőies homoszexuálisok, akik gyakran úgy élnek együtt egy háztartásban, mint férj és feleség.³⁷ A „szerzett homoszexualitás” kapcsán pedig azt hangsúlyozták, hogy az érintettek közül kezdetben hiányzik még „a homoszexuális azon hihetetlen és meg nem magyarázható képessége, hogy a hasonló hajlamukat felismerjék”: ezért néha „normális férfiakat igyekeznek céljaiknak megnyerni”, akik azonban visszautasítják, sőt még fel is jelenthetik őket.³⁸ E „sikertelenségek viszik őket azokra a mindenki előtt ismert helyekre [illemhelyekre, parkokba, közfürdőkre – T. J.], ahol a beteges hajlamúak, de leginkább azok söpredéke megfordul”. Itt partnerre találhatnak ugyan, de „ugyanitt kerülnek a zsarolók, a férfi prostituáltak karmaiba”.³⁹

A szerzők arra is föl hívták a figyelmet, hogy homoszexuális cselekményeket nem csak homoszexuálisok követhetnek el: „Ezért hibásak rendszerint a különböző rendőri hatóságok homoszexuálisokról gyűjtött statisztikái, mert ők mindig csak a homoszexuális megnyilvánulásokat veszik alapul és nem kutatják, hogy azok mögött van-e rendellenes nemi érzés. Ezekben a kimutatásokban

³⁴ A Karl Heinrich Ulrichs (1825–1895) német jogász által bevezetett – Platón *Lakomája* által ihletett – urning és uranizmus kifejezéseket Pál a homoszexuális és a homoszexualitás szinonimáiként használja. Ulrichs értelmezésében az urningok – azaz a férfiakat szerető férfiak – egy átmeneti harmadik nem képviselői.

³⁵ Pál 1927: 60.

³⁶ Pál 1927: 61.

³⁷ Turcsányi 1929: 129.

³⁸ Turcsányi 1929: 121.

³⁹ Turcsányi 1929: 121.

szerepelnek azok is, kik nem homosexualisok, csak bizonyos okokból ugy cselekszenek”.⁴⁰ A homoszexuális viselkedésű nem homoszexuálisok – például rabok, hadifoglyok, hajósok, nevelőintézetbe zárt fiúk – csak „jobb alkalom hiánya miatt cselekszenek így”.⁴¹ Ezek a helyzetek szituációhoz kötött homoszexualitásként írhatók le,⁴² melynek aktorai rendszeresen és nem véletlenszerűen vettek részt ugyan homoszexuális gyakorlatokban, önmagukat mégsem tartották homoszexuálisnak, illetve ez a tapasztalat nem feltétlenül vált életük meghatározó részévé. A fejezetben közölt becslések szerint a homoszexuálisok népességben belüli aránya eredetileg fél százalék körül lehetett, de a háború, és különösen a hadifogolytáborokban töltött hosszú időszakok⁴³ miatt ez az arány egy százalékra, a modern nagyvárosokban pedig még e fölé is emelkedhetett. Például 1925-ben Budapest férfilakossága 438 456 fő volt, de a homoszexuális férfiak számát több mint ötezerre becsülték (ami meghaladja az egy százalékot).⁴⁴ Közreadtak egy 1926 és 1929 között készült részletes statisztikai kimutatást is, mely szerint 2000 olyan homoszexuális férfi élt Budapesten, „kiknek homosexualitása kétségtelen”.⁴⁵ Ez utóbbi kijelentés forrása ugyan homályban maradt, de a szerzők hangsúlyozták, hogy a „statisztikában szereplő adatok helyességéért felelősséget vállalunk. Csupán egy szempontból nem tökéletes ez a kimutatás. Kisebb számban szerepelnek a statisztikában az intellektuel homosexualisok, mint ahányan valóban vannak”.⁴⁶

Ez az adatbázis tartalmazott adatokat a nyilvántartottak koráról, családi állapotáról, foglalkozásáról, és jelölték benne a büntetett vagy büntetlen előéletet is – legalábbis a kötetben közölt statisztikák alapján erre következtethetünk. Azt a feltételezést, hogy a szóban forgó nyilvántartás lehetett az első budapesti homoszexuális-lista, megerősítheti a megállapítás, hogy „Budapestre vonatkozó régebbi adatokat senki sem gyűjtött s így nem lehet megállapítani, hogy nálunk milyen arányban szaporodtak a homosexualis férfiak a háború óta”.⁴⁷ A kétezer fős homoszexuális-lista és a budapesti férfilakosság korcsoportok szerinti összehasonlítása alapján a szerzők kiemelték, hogy a homoszexuálisok aránya a 20–30

⁴⁰ Turcsányi 1929: 119. A rendőrségi nyilvántartásokat ért (ön)kritika azért különösen érdekes, mert a fejezet legelején található „(V. J.)” jelölésből arra lehet következtetni, hogy a fejezet szerzője vagy szerzőinek egyike dr. Vogl József rendőrkapitány volt. Erre utal Szántó Jenő egyik 1933-as cikkében is: Szántó 1933b: 43.

⁴¹ Turcsányi 1929: 120.

⁴² Plummer 1975: 98.

⁴³ A hadifogolytáborokban szerzett homoerotikus élmények 20. század eleji magyar médiabeli és irodalmi reprezentációival kapcsolatban: Takács–Csiszár 2014: 216–217.

⁴⁴ Turcsányi 1929: 133.

⁴⁵ Turcsányi 1929: 134.

⁴⁶ Turcsányi 1929: 134. Ennek „kézenfekvő okát” pedig azzal magyarázták, hogy a „magasabb körökhöz tartozó természetellenes hajlamuk inkább tudják szenvedélyüket titkolni, gyéribben keresik fel a homosexualisok által látogatott helyeket, mint az alacsonyabb osztályokhoz tartozók. Az intellektuel homosexualisok nehezebben közelíthetők meg, mint a többiek” (Turcsányi 1929: 135).

⁴⁷ Turcsányi 1929: 135.

éves (39%) és a 30–40 éves (26%) korosztályban kiugróan magas; 20 év alatt viszont csak 7%, ami a férfilekosság arányánál (17%) jóval alacsonyabb,⁴⁸ míg 60 év fölött mindkét csoport aránya hasonlóan alacsony (8%), mivel ebben a korban „már csak kevés férfi képes sexualis életre, így kevesebb az idős koru homosexualis is”.⁴⁹ Családi állapot szerint nem hasonlították össze a homoszexuális férfiakat a budapesti férfilekossággal: a nyilvántartásban szereplőkről viszont kiderült, hogy 76%-uk nőtlen, 18%-uk nő, míg 3-3%-uk özvegy és elvált volt.

A vizsgált homoszexuális férfiak foglalkozását tekintve a szerzők megállapították, hogy feltűnően sokan végeznek közülük „nőies munkát” (mint szakács, cukrász, szabó stb.) vagy választanak olyan tevékenységet, mely révén munkájuk során férfikkal foglalkozhatnak (mint borbély, pincér, inas, kórházi ápoló, masszőr): a „férfikkal való érintkezés lehetősége sok született hajlamu homosexualist befolyásol a pályaválasztásnál”, a szerzett hajlam pedig „könnyebben lép előtérbe, ha az egyén állandóan férfikkal vagy fiúkkal érintkezik”.⁵⁰ Emellett különös veszélyforrásként jelent meg az ülmunka (például a cipészek, a magán- vagy közhivatalnokok esetében): „Nagyobb a nemi vágyuk az ülte dolgozóknak, ők követik el a sexualis bűncselekmények nagy részét. Az ülte dolgozók között sok a homosexualis hajlamu is”.⁵¹ A szerzők a homoszexuális férfiak munkateljesítményét leginkább rontó tényezők között sorolták fel, hogy inkább „a nőben rejlő rossz tulajdonságok fejlődnek ki bennük, mint a jók. Egész lényük passzív irány felé halad [ami a] munkában is inaktívvá teszi őket. Kóros nemi ösztönök kielégítésére sok időt fordítanak, de gondolataik nagy részét is ez foglalja el. Mindez károsan befolyásolja a munkateljesítményüket”.⁵²

A 2000 homoszexuális férfi közül 345-en voltak büntetett előéletűek, de büntetésüket a legtöbben nem természet elleni fajtalanság, hanem kisebb súlyú, jellemzően nem erőszakos bűncselekmények elkövetése miatt kapták, mivel „aránylag kevés homosexualis cselekmény miatt tesznek feljelentést”, az érintettek például „csak bosszúból” tesznek ilyet.⁵³ Továbbá nem szerepeltek közöttük homoszexuális prostituáltak, akik a szerzők különösen lesújtó véleménye szerint „sokkal több bajt okoznak, mint nőnemű szaktársaik”, mivel a „férfiprostitucio titkos, ellenőrizhetetlen és ezért különösen üldözendő”.⁵⁴ A közölt adatokból

⁴⁸ A szerzők szerint e korcsoportban kevesebb a homoszexuális, „mivel a fiatalok sexualisan még nem fejlődtek ki s így a rendellenességek nem mutatkoznak teljes számban (Turcsányi 1929: 138).

⁴⁹ Turcsányi 1929: 134.

⁵⁰ Turcsányi 1929: 135.

⁵¹ Turcsányi 1929: 140.

⁵² Turcsányi 1929: 143.

⁵³ Turcsányi 1929: 142. A szerzők itt kitértek arra is, hogy ha „normális férfihez közeledik a beteges hajlamu, ugyszólván sohasem ér célt. Maga az eset tehát – büntetőjogi szempontok szerint – csak kísérlet marad” (Turcsányi 1929: 42), ami nem szokott elmarasztaló bírósági ítélethez vezetni.

⁵⁴ Ennek megfelelően a „budapesti államrendőrség minden eszközzel irtja a homosexualis prostituáltakat. Közveszélyes munkakerülésért elítélik őket, ha csak lehetséges 5–10 évre kitiltják őket a főváros területéről. [...] ma már összehasonlíthatatlanul kevesebb »férfi kéjnéő« üzekedik

kiderült az is, hogy „van a prostituált homosexualisokról is budapesti vonatkozású statisztika”: 1924 és 1929 között például 420 személy ellen jártak el ilyen büntetőügyekben.⁵⁵

1933-ban a korábban már idézett Szántó Jenő több cikket is közzétett a homoszexualitással kapcsolatban: ezek egyikében a homoszexuálisok budapesti arányszámát – a nyugati országokból ismert becsléseknek megfelelően – 2,1–2,3%-ra teszi: „itt cca. 10.000 homoszexuális férfi és legalább ugyanannyi nő él. Statisztikám, mely 3425 homoszexuális férfi adatait mutatja, egy speciális adatgyűjtés eredménye, amely adatgyűjtés a sajátosságánál fogva sem szerezheti meg az összes budapesti homoszexuálisok adatait”.⁵⁶ A szerző által közölt adatok arányai nagyon hasonlítottak a *Modern bűnözés* című munkában bemutatott jellemzőkhöz. A 3425 vizsgált férfi között korcsoportos bontásban itt is viszonylag kevés 20 év alatti fiatal volt. Szántó azonban arra hívta föl a figyelmet, hogy a fiatalok aránya a valóságban jóval magasabb lehet, tehát itt alulbecslés történt, ami „statisztikánk adatgyűjtési módszeréből származó hiba. Általában azt kell erről a statisztikáról megjegyezmem, utalva az 50 éven felüliek erősen csökkenő számára is, hogy ebben a statisztikában leginkább olyan férfiak szerepelnek, akik aktív nemi életet élnek. Így bizonyos mértékben ezekből a számokból a homoszexuális férfiak nemi képességének (potentiájának) időtartamára is lehet következtetni. Legnagyobb számmal a 20-tól 40 évesekig szerepelnek, ami nem is csodálható, mert ebben a korban élnek a férfiak legaktívabb nemi életet”.⁵⁷ A büntetett előéletűeket vizsgálva kiderült, hogy fajtalanság vétségéért csak a 3425 férfi 9%-a kapott büntetést, zsarolásért alig több mint 1%, míg egyéb cselekményekért alig több mint 10%. A prostituáltak ebből a mintából is hiányoztak: ezzel kapcsolatban a szerző azt hangsúlyozta, hogy a homoszexuálisok társadalmát fekete árnyékként kísérő homoszexuális prostituálthad többsége „nem is homoszexuális, hanem pénzért mindenre kapható ember”.⁵⁸

A homoszexuális prostitúció kérdéskörével Szántó egy másik cikkében részletesen foglalkozott, itt többek között azt tárgyalta, hogy ez nem egy homogén csoport, hiszen vannak közöttük „homoszexuális és heteroszexuális érzésű férfiak”, feloszthatók „egy »tisztességes« és egy bűnöző csoportba”, valamint hivatásos és alkalmi prostituáltakra.⁵⁹ A bűnöző csoport többsége számára a prostitúció

itt, mint a forradalmak utáni években” (Turcsányi 1929: 143). A prostituáltak ellen gyakran nem is prostitúció, hanem zsarolás miatt indítottak eljárást. A szerzők szerint egyébként különösen két bűncselekménytípust követtek el „gyakrabban beteges hajlamúak sérelmére: gyilkosságot és zsarolást” (Turcsányi 1929: 144).

⁵⁵ Turcsányi 1929: 143.

⁵⁶ Szántó 1933a: 26. A Szántó által használt statisztikákhoz „hasonló eredetű statisztikát közölt dr. Vogl József rendőrkapitány az 1926–1929. évekről. (Turcsányi Gyula: *Modern Bűnözés* I. kötet). Vogl statisztikája 2000 budapesti homoszexuális férfi adatait dolgozza fel. Az utóbbi három évben tehát az ismert budapesti homoszexuálisok száma majdnem megkétszereződött” (Szántó 1933b: 43).

⁵⁷ Szántó 1933b: 43.

⁵⁸ Szántó 1933b: 42.

⁵⁹ Szántó 1933c: 5.

csak zsarolási eszköz, ami jó megélhetést biztosíthat, hiszen kevesen tesznek feljelentést: „az áldozat inkább fizet, semminthogy a rendőrséghez fordulna, mert fél, hogy eljárás indul ellene is a 241. § alapján, vagy ha ez nem is történik meg, belekerülhet a neve az újságokba és a sajtónak egy része nagy örömmel és még nagyobb betűkkel hozza ezeket az eseteket”.⁶⁰ A szerző szerint az iparszerű férfiprostitúció jellegzetesen nagyvárosi jelenség, hiszen „a homosexuális egyének mind a városok felé gravitálnak, mert a falun vagy a kis városban vágyaik kielégítése és fonák nemi ösztönüknek titokban tartása nagy nehézségekbe ütközik. A homosexuális férfiprostitúció tekintetében a világvárosok csak annyiban különböznek egymástól, hogy minél nagyobb a város, annál nagyobb a prostitúáltjainak a száma”.⁶¹

Szántó cikkében utalt egy, a budapesti államrendőrség által készített bizalmas nyilvántartásra, melyben 1932. májusig „1695 olyan egyén szerepelt, a kiket minden további nélkül prostituáltak nyilváníthatunk, mert saját bevallásuk szerint az anyagi érdek vezette őket a homosexuális férfiak társágába”.⁶² A nyilvántartottak foglalkozás szerinti összetételével kapcsolatban a szerző felhívta a figyelmet a gyári munkások, napszámosok, kereskedelmi alkalmazottak és ügynők magas számára az alkalmi prostituáltak között, akiket a munkanélküliség és a nyomor „kényszerít e keserves kenyérkeresetre”.⁶³ Életkor tekintetében főleg 18 és 30 év közötti fiatal férfiak szerepeltek, amit a szerző azzal magyarázott, hogy egyrészt a „30 évnél öregebbek már kiöregedtek a prostitútióból”; másrészt 18 év alattiak azért nincsenek köztük nagy számban, „mert emberbaráti okokból a fiatalkorúak bejegyzését mindaddig halogatják, amíg remény van arra, hogy azok megjavulnak és ezt az életmódot elhagyják”⁶⁴ – ugyanakkor a szerző megdöbbenve fedezett fel 46 középiskolai tanulót is a bejegyzettek között.

Sajnos Szántó egyik cikkéből sem derül ki, hogy pontosan milyen módszerrel készültek a szóban forgó nyilvántartások. Bár amit a homoszexuális prostituáltak „most dívó kényszer-beírásáról” közöl, abból egy olyan informális gyakorlatra lehet következtetni, hogy a bűnügyekbe keveredett homoszexuális prostituáltak adatait – akár akarataik ellenére is – begyűjtötték és megőrizték:

⁶⁰ Szántó 1933c: 5.

⁶¹ Szántó 1933c: 6. A Pál György (1927) által homoszexuális találkozóhelyekként bemutatott budapesti helyek visszaköszönnek Szántó írásában is: „A homosexuális prostitúciónak, mint minden nagy városban, Budapesten is vannak speciális helyei, ahol összejönnek, ahol megtalálhatók. Talán nincs is mulatóhely, forgalmasabb kávéház, bár, ahol szórványosan férfiprostitúáltat ne találánk. Tömegesen néhány kis kocsmát, kis kávéházat, bárt látogatnak. A gőzfürdőkben, nyáron a Dunauszodában, a dunai strandokon, a dunaparti korzón láthatók tömegesen. A város néhány helyén, különösen a nagyforgalmú vizeldék tájékán (Kálvin-tér, Berlini-tér, Erzsébet-tér, Emke sarok stb.) formális »strich« alakul ki” (Szántó 1933c: 9).

⁶² Szántó 1933c: 7.

⁶³ Szántó 1933c: 8.

⁶⁴ Szántó 1933c: 9.

„Rendészeti szempontból nagyjában elegendőnek és helyesnek tartom a mai gyakorlatot, sőt ezt törvényes formában megvalósítandónak ajánlom. Bár furcsán hangzik, ha mint a reglementatio ellensége helyeslem a férfiak kényszer-beírását, de tekintve a homosexuális prostitutio bűnöző hajlamát és a homosexuális férfiak könnyű megszarolhatóságát és az ezekből folyó bűnügyek nagy számát, a most dívó kényszer-beírás igen sokban megkönnyíti a bűnügyi rendőrség munkáját. Ez a kényszer-beírás azonban nem jár mindazokkal a lealázó következményekkel, mint a nők beírása, ez a beírtat polgári jogaiban semmiképp sem korlátozza, különösebb kötelezettséggel nem jár, csak azt a célt szolgálja, hogy a rendőrség a prostituáltakat megismerje és szemmel tarthassa. Már az a tudat, hogy a rendőrség nem csak ismeri, hanem szemmel is tartja őket, némiképp visszatartja őket a bűnözéstől.”⁶⁵

Ugyanakkor zavaróan hat, hogy Szántó ugyanabban a cikkben, melyben az 1695 homoszexuális prostituált adatait foglalja össze, egy helyen arról ír, hogy „a Btk. 241. §-a daczára kb. 3700 beírt és legalább kétszer annyi be nem írt férfi él homosexuális életet Budapesten és a fajtalanság miatt indított bűnügyek száma mégis mily csekély”.⁶⁶ A budapesti – nem prostituált – homoszexuális férfiakkal foglalkozó korábbi írásában ugyanakkor 3425 érintettet említett.⁶⁷ Így nem teljesen egyértelmű, hogy a „3700 beírt” férfi említése prostituáltakra utal-e avagy sem.

A homoszexuális prostituáltakkal szemben alkalmazott gyakorlat egyébként is valószínűsíthetően csak korlátozott mértékben tud támpontot adni azzal a 3425 homoszexuálisnak mondott férfivel kapcsolatban, akiknek az adatait Szántó ismertette,⁶⁸ illetve azzal a 2000-rel kapcsolatban, akiknek az adatai a *Modern bűnözés* című kötetben⁶⁹ közölt statisztikákban szerepeltek, hiszen mindkét csoport esetében világossá vált, hogy e férfiak döntő többsége nem volt még büntetve. A későbbiekben alkalmazott rendőrségi gyakorlatok alapján

⁶⁵ Szántó 1933c: 11. Szántó gyakorló orvosként a kényszerbeírást ötvözte volna egészségügyi ellenőrzéssel és felvilágosítással is: „Egészségügyi szempontból szükségesnek látom azt, hogy a beírásukkor utasítsanak a prostituáltak, hogy egészségi állapotukat tanúsító orvosi bizonyítványt szerezzenek be. [...] Czélszerű volna ezeket a férfiakat a beírásukkor speciális intéssel ellátni, amely intéssel nemcsak cselekményeik erkölcsstelen és a tételes törvényekkel ellenkező voltára hívna fel nyomatékosan a figyelmet, hanem rámutatna arra is, hogy a férfiak egymás közötti szerelme sem mentes a fertőző betegségek veszélyétől és épp úgy fertőzhetik magukat kankóval, mint lány fekélyvel vagy syphilissel” (Szántó 1933c: 11). Továbbá a cikk végén még kitér – a 30-as évekre hangolt – szexuális felvilágosítás preventív jelentőségére is: „Az iskolai felvilágosításnak pedig a középiskolák negyedik osztályának végén kellene megtörténnie, oly módon, hogy az iskolaorvosok beszéljenek először a nemi élet élettani jelentőségéről és a nemi élettel járó veszélyekről és betegségekről és ezt követőleg a hitoktatók a nemi élet etikájáról. [...] A vallásosság és a tudás lelki fegyverével belsőleg vértezett és a helyes törvényes rendelkezésekkel kívülről védett ifjúság azután sokkal kevésbé fog az erkölcsstelen életnek áldozatul esni” (Szántó 1933c: 14).

⁶⁶ Szántó 1933c: 10.

⁶⁷ Szántó 1933b.

⁶⁸ Szántó 1933a, 1933b.

⁶⁹ Turcsányi 1927.

– ahol az adatgyűjtés kereteiről és módjairól több részlet tudható – esetleg az feltételezhető, hogy a rendőrök bűnüldöző munkájuk amolyan melléktermékeként tettek szert homoszexuális férfakkal kapcsolatos információkra, s azokat rendszerezve megőrizték és esetenként bizonyos mértékig feldolgozták.

E feltételezést támaszthatja alá az ideggyógyász Nemes Nagy Zoltán 1934-ben megjelent *Katasztrófák a szerelmi életben. Sexualpathologiai tanulmányok* című könyvének következő megjegyzése: a „budapesti homosexualisok nagyobbik része az előkelő körökhöz tartozik, akik vigyáznak, óvatosak, nehogy nyilvánosságra kerüljön, kitudódjon, botrányt okozzon és rendőrségre kerüljön az ügy, mert ha már idekerült, akkor az illető homosexualis fajtalankodási kihágás miatt rendszerint belekerül az »albumba« és a homosexualis »kartotékba« is”.⁷⁰ A szerző szerint a „homoszexuális-kataszter”, melyben cirka 5000 homoszexuális férfi szerepel,⁷¹ Budapesten körülbelül „15 éve van bevezetve”,⁷² de az adatok pontos forrása itt is homályban marad. A „Homosexualisok Budapesten” című fejezet például arról tájékoztat, hogy az „egész világon Budapest az első világváros, ahol a homosexualisokról félhivatalos jellegű »nyilvántartás« készül. Az ismertebb, mondjuk notórius homosexualisokat, akik között elsősorban a »zsarolók« értendők, a rendőrség összeírta és nyilvántartja. Ez elsősorban rendészeti szempontból fontos, mert hiszen a férfi-homosexualisokat, mint kísérő árnyak követik és fenyegetik a zsarolók. Vagyis homosexualis férfiaknak az a része, amelyik csak közönséges »materialista érdekből üzi« a homosexualitást”.⁷³

Az eddig bemutatott források arról árulkodtak, hogy az 1920-as, 30-as évekre, amikor Budapest lakossága elérte és meg is haladta már az egymillió főt,⁷⁴ a főváros olyan modern világvárossá vált, melyben az érintettek és – mint láthattuk – a rendőrség által egyaránt követhető módon zajlott a homoszexuális élet. Erre az a nagyvárosi környezet adott lehetőséget, ahol a nyilvános térhasználat ekkorra már kialakult mintázatai arra ösztönözték az egymás számára – kulturálisan és személyesen – ismeretlen embereket, hogy találkozzanak, és esetleg közelebbről is megismerjék egymást. A Budapesthez hasonló nagyvárosok találkozó- és szórakozóhelyeikkel – és az érintettek számára dekódolható viselkedésformáikkal – olyan valós és szimbolikus tereket teremtettek, ahol az azonos nemű

⁷⁰ Nemes Nagy 1934: 74.

⁷¹ Nemes Nagy szerint az 5000 fő alulbecslés, mivel ez csak azoknak „az ismertebb egyéneknek” a létszáma, „akik viseletükkel összeütközésbe kerültek a rendőrséggel” (Nemes Nagy 1934: 74).

⁷² Nemes Nagy 1934: 74.

⁷³ Nemes Nagy 1934: 73. „A nyilvántartási lapokon több fénykép is szerepelt, valamint a következő adatok: „Név, Születési hely és év: Vallás: Családi állapot: Foglalkozás: Lakás, Hol található? Állampolgársága, Nyelvismerete, Női neve, Hajlama, Társasága; Beszéde, Szeme, Szája, Orra, Füle, Arca, Termete, Keze, Haja, Bajusza, Szakálla, Különösebb ismertetőjele, Büntetései” (Nemes Nagy 1934: 73–74).

⁷⁴ A homoszexuálisok Budapestre koncentrálódásához természetesen hozzájárulhatott a fővárosnak az első világháború után az országon belül kialakult „vízfej-jellege”, azaz: legalább tizenöt-szörös nagysága az utána következő nagyobb magyarországi városokhoz képest (Meller 2001: 102).

partnerek iránt vonzódók nagyobb veszélyek nélkül elmerülhettek az „idegenek világában”⁷⁵ és viszonylag nyitottan tudták megélni homoszexualitásukat.

EGY KÜLÖNLEGES LISTA 1942-BŐL

Az eddigiekben áttekintett nyilvántartások közös vonása, hogy részletes tartalmukról csak közvetett információval rendelkezünk. A Hadtörténelmi Levéltárban néhány évvel ezelőtt fellelt⁷⁶ 1942-es jegyzéken keresztül azonban közvetlenül is bemutatható, milyen volt valójában egy „homoszexuális-lista”.⁷⁷ E dokumentum, melyben 993 homoszexuálisnak mondott férfi adatai szerepelnek, azért is különleges, mert azon ritka bizonyítékok sorába tartozik, melyek alapján kép alkotható arról, hogy a második világháború folyamán a magyar homoszexuálisok milyen állami bánásmódnak lehettek kitéve.

A 993 homoszexuálisnak mondott személy részletes adatainak jegyzéke egy levelezés része, mely az Államvédelmi Központ⁷⁸ és a Honvédelmi Minisztérium között zajlott arról a kérdésről, hogy a listá(ko)n szereplőket kötelezzék-e honvédelmi munkaszolgálatra vagy sem. A Horthy-rezsim sajátos jelenségeként jellemezhető honvédelmi munkakötelezettség jogi alapjait a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvény teremtette meg, és az 1942. november 18-án 69059/1942. számon közzétett honvédelmi miniszteri rendelet terjesztette ki minden 18–48 éves zsidó férfire. A honvédelmi munkaszolgálat fő célja az volt, hogy a politikailag megbízhatatlan elemeket – elsősorban a zsidókat, de a kommunistákat és más etnikai kisebbségi csoportok tagjait is – úgy vonja be a háborús erőfeszítésekbe, hogy közben a tényleges fegyveres katonai szolgálattól távol tartsa őket. Így jött létre a fegyvertelen honvédelmi munkaszolgálat intézménye, ami aztán több ezer munkaszolgálatos halálához vezetett, akiket megfelelő felszerelés és ellátás nélkül küldtek a frontra.⁷⁹

Az összesen négy levélből és két csatolt listából álló levelezés 1942. november 7-én kezdődött, amikor az Államvédelmi Központ a következő rövid levelet küldte a honvédelmi miniszternek „Homoszexuális egyének munkaszolgálatra való bevonultatása” tárgyban: „Kérem csatolt névjegyzékben felvett közkerkölcs szempontjából megbízhatatlan, Budapest székesfőváros területén tartózkodó homoszexuális egyéneket honvédelmi munkaszolgálatra behívni. Nagyméltóságod

⁷⁵ Lofland 1973.

⁷⁶ Szeretnék köszönetet mondani Dombos Tamásnak, aki e forrás létezésére fölhívta a figyelmemet.

⁷⁷ HM HIM HLI 68763/Eln.1b. 1942.

⁷⁸ 1942. szeptember 4-én a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter közös rendeletben Államvédelmi Központot állított fel a rendőrség, a csendőrség és a vezérkari főnökség 2. osztálya működésének összehangolására.

⁷⁹ Braham 2004: 59–60.

magas elhatározását kérem velem közölni”.⁸⁰ A levél melléklete egy lista, melyen 810 férfi személyes adatai szerepelnek.

Vélhetőleg az előbbi levél hatására ugyancsak november 7-én a Hadi Szervezési és Mozgósítási Osztály „pro domo” egy részletes előterjesztést küld körbe a honvédelmi minisztériumon belül (melynek teljes szövegét a Függelékben közlöm). Ez az előterjesztés az ügy

„katonai vonalon való megoldását nem javasolja és nem tartja kívánatosnak egyrészt azért, mert a kérdés kimondottan rendészeti [...] megoldást kíván és azért, hogy érintettekét ideiglenesen katonai szolgálatra igénybe vesszük a degenerált idegzetű egyének [itt kézirásos beszúrás: „jellemének” – T. J.] megváltoztatását nem remélhetjük. [E mondat mellett kézirásos beszúrás: „kétségtelenül hasznos, ha elsősorban a nemzet szempontjából haszontalan elemek pusztulnak” – T. J.] Másrészt mind nagyobb méreteket öltenek az oly kérelmek és javaslatok, melyek az ország lakosságának salakját a honvédségnek kínálja fel felhasználásra. Ily eljárás sérti a háborúban résztvevő többi fedhetlen egyének jó érzését, amikor azt látják, hogy az igénybe vételnek elsősorban büntető jellege van”.

A honvédelmi minisztériumi döntéshozók tehát nem kívántak élni a homoszexuális munkaszolgálatosok alkalmazásának lehetőségével, bár a kézirásos beszúrások tanúsága szerint lényegében érteni vélték és egyet is értettek volna a probléma radikális megoldásával (azaz: „hasznos, ha [...] pusztulnak”): ugyanakkor visszafogottabb szakmai véleményük szerint a homoszexuálisok ügye rendészeti probléma, amivel a belügyminisztériumnak kell foglalkoznia, nem nekik.

Még a honvédelmi minisztériumon belül folyó egyeztetés ideje alatt (november 11-én) újabb levél érkezett az Államvédelmi Központból, az előzővel megegyező tárgyban („Homoszexuális egyének munkaszolgálatra való bevonultatása”) és szintén a honvédelmi miniszternek címezve: „Hivatkozással f.évi november hó 7-én kelt azonos számú átiratomra, kérem a csatolt névjegyzékben felvett egyéneket hasonló elbánás alá vonatni. 811-től 995f. számú névjegyzék mellékelve”. Azaz a belügyminisztériumiak kiegészítették az első listát egy másodikkal, melyen elvileg további 185 férfi adatai szerepeltek.

A két lista összesen 993 férfi részletes személyes adatait tartalmazta: nevét, születési helyét és idejét, vallási hovatartozását, családi állapotát, foglalkozását, apja és anyja nevét (itt 46 esetben azt jelezték, hogy az illető törvénytelen gyermekként született), valamint (valószínűsíthetően az utolsó ismert) lakcímét (a lakcím helyén 35 esetben fogház, két esetben fegyház és négy esetben toloncház szerepelt). Azért nem 995-ét, mert két személy esetében az adatokat kivágták és a lap szélén a következő feljegyzést hagyták: „a Főkapitány Úrral történt megbeszélés alapján kimarad”, amiből arra lehet következtetni, hogy a listáról való

⁸⁰ Az idézetek forrása a „Homoszexuális egyének bevonultatása munkaszolgálatra (benne névjegyzék a fővárosi lakosokról)” című dokumentum (HL HM 68763/Eln.1b.-1942) – a levelet eredeti írásmóddal közlöm.

lekerülés – és talán a listára való fölkerülés is – valamilyen alku(k) tárgyát képezhetette. Ezt a feltevést erősíti, hogy a listán szereplők között alig akadtak értelmiségiek vagy magasabb társadalmi pozíciót tükröző foglalkozásúak, ami arra is utalhat, hogy a magasabb társadalmi helyzetű és jobb érdekvényesítő képességgel bíró érintettek eleve rá sem kerültek a listára.

A listán szereplő férfiak többsége a húszas évei végén járt: az átlagos életkor 29 év (a legidősebb listázott férfi 48, míg a legfiatalabb 16 éves) volt. Foglalkozástípus szerint a legtöbben (162) napszámosként, valamint kereskedőként vagy kereskedősegédként (81) dolgoztak – míg értelmiségiek vagy művészek közül alig kerültek a listára (például mindössze három színész, nyolc zenész, tizennégy tisztviselő és egy újságíró szerepelt köztük). Családi állapotukat tekintve a többség nem élt házasságban (csak 29 volt házas). Vallási hovatartozás tekintetében 629 római katolikus, 167 izraelita, 127 református, 24 evangélikus és 19 görög katolikus került a listára: e számok egyébként nagyjából megfeleltethetők az 1940-es évek eleji felekezeti megoszlásnak a budapestiek körében.⁸¹

A levelezést a honvédelmi miniszter válasza zárta, mely a honvédelmi minisztériumon belül már korábban kialakított elutasító álláspontot tükrözte. E rövid levél (melyen egy november 26-i és egy december 3-i dátum is szerepel) arról értesíti a nagyméltóságú belügyminisztert, hogy a honvédelmi minisztériumnak nem áll módjában „a homosexuális egyéneket honvédelmi szolgálatra igénybe venni”.

A Hadtörténelmi Levéltárban megőrzött dokumentumokat vizsgálva nem lehetünk ugyan teljesen biztosak e listák eredetét illetően, de – különösen a korábban áttekintett rendőrségi gyakorlatok ismeretében – valószínűsíthető, hogy a levelezéshez csatolt névjegyzékben szereplő, a közerkölcs szempontjából megbízhatatlannak nevezett, Budapesten tartózkodó homosexuális egyének listájának forrása a budapesti rendőrség lehetett. E lista azért is különleges, mert jelenlegi ismereteink szerint ez az egyetlen dokumentum, amely a homoszexualitás magyarországi történetét a holokauszthoz kapcsolhatja: hiszen (a természet elleni fajtalanság vétsége miatt bíróságra került büntetőügyek néhány fennmaradt aktáján kívül⁸²) nincsenek arra vonatkozó megbízható adataink, hogy általában mi történt a homosexuális emberekkel Magyarországon az 1940-es években, és arról sem tudunk semmi biztosat, hogy milyen sors várt a listán szereplő férfiakra a II. világháború idején és az azt követő időszakban.

⁸¹ Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala 1948. Szeretnék köszönetet mondani Nagy Péter Tibornak, aki ezeknek a statisztikai adatoknak utánanézett.

⁸² Budapest Főváros Levéltárban például az 1938 és 1951 közötti időszakból mindössze öt természet elleni fajtalansággal kapcsolatos büntetőügy aktái maradtak hozzáférhetőek, míg az 1930-as és 40-es évek mutatókönyveiben ennél jóval több ügyre található utalás. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában szintén csupán két olyan 1943-as ügy dokumentumait találtuk meg eddig, melyekben természet elleni fajtalanság miatt letartóztatott zsidó elkövetőket internálással fenyegettek. Ez utóbbi forrásokra Szegedi Gábor hívta föl a figyelmemet, aki a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum levéltárában akadt rá az ezekre mutató adatokra, lásd: http://collections.ushmm.org/findings/RG-39.008M_01_fnd_hu.pdf – utolsó letöltés: 2016. október 27.

Ritka kivételként említhető a 993 fős listán szereplő egyetlen újságíró esete, aki az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dokumentumok tanúsága szerint 1959-ben „Urbán” fedőnévvel rendőrségi „titkosmunkatársként” jelent meg, aki „hazafias meggyőződésből” csatlakozott a belügyminisztériumi erőkhöz.⁸³ A beszerzéséről szóló anyagokban azonban semmiféle olyan adat nem szerepelt, melynek segítségével kideríthető lenne, hogyan kerülhetett fel az 1942-es homoszexuális-listára; illetve ez a részlet teljesen hiányzik a róla szóló életrajzi adatok közül, amiből arra következtethetünk, hogy 1959-es beszerzésekor a hatóságnak nem állt rendelkezésére életének eme részletére vonatkozó információ. (Ebben az összefüggésben a hazafias meggyőződésen alapuló beszerződés is talán új értelmet nyerhet: hiszen az önkéntes csatlakozással elejét lehetett venni az esetleges kompromittáló adatok utáni további nyomozásnak.) Az 1942 körüli időszakot a belügyminisztériumi aktájában így rekonstruálták: „1940-ben zsidó származása miatt az Esti Kurir-tól elbocsájtották. 1942-ig mint taxisoffőr dolgozott, akkor behívták munkaszolgálatra és kikerült a keleti frontra. 1943 február 15-én Kurszk közelében átszökött a szovjet partizánokhoz. Innen fogolytáborba került, ahol bekapcsolódott a hadifogoly táborok antifasiszta mozgalmába. Iskola után aktívan részt vett a hadifoglyok politikai nevelésében. 1945-ben a Harkov-i tábor politikai vezetője volt”.⁸⁴ Mindebből csupán az valószínűsíthető, hogy „Urbán” – talán az 1942-es listán szereplő többi férfivel együtt vagy talán velük ellentétben – valóban megtapasztalta a munkaszolgálatot. „Urbán” élettörténetének részleteit itt nem tárgyaljuk tovább, de későbbi pályafutásával kapcsolatban röviden érdemes annyit megjegyezni, hogy az 1960-as években az MTI munkatársaként Bécsben tevékenykedett, ahol fő feladatuként újságíró kollégáiról kellett jelentenie, különös tekintettel azok külföldi kapcsolataira; e feladatát váltakozó sikerrel látta el egészen 1973-ig, amikor Ausztráliába disszidált.

„ÁLLAMSZOCIA-LISTÁK”

A 20. század folyamán az 1920-as évektől kezdve a homoszexuális férfiak listázása olyan rendőrségi rutinmunkává vált Budapesten és vélhetően a nagyobb városokban, mely nem szakadt meg a II. világháborút követő időszakban, sőt az államszocializmus utolsó éveiben sem. Az e listákon szereplőket zsarolhatósági potenciáljuk ideális besúgójelöltté avatta: e lehetőségekkel gyakran éltek is rendőrségi körökben, ahogy erre az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött egyes dokumentumok rávilágítanak.⁸⁵

⁸³ ÁBTL „Urbán” Munkadosszié. 3.2.3.Mt 772/1. 1959.

⁸⁴ ÁBTL „Urbán” Munkadosszié. 3.2.3.Mt 772/1., bejegyzés 1959. december 23-ról.

⁸⁵ Az ÁBTL-ben végzett kutatómunka során számos homoszexualitása miatt kompromittált „titkosmunkatárs” és informátor működéséről szereztem tudomást.

A listák összeállításához nyújt támpontot az ORFK vezetőjének 1958-as Bűnügyi nyilvántartási utasítása,⁸⁶ melyben a bűncselekmények eredményes megelőzésére és felderítésére hivatkozva írják elő tizenhárom különböző nyilvántartás vezetését a rendőrségi vezetőknek. Ezek egyike az „előzetes nyilvántartás a bűnözéssel gyanúsított személyekről”, ahol a közveszélyes munkakerülők, a zsebtolvajok és az operatív feldolgozás alá vont személyek közötti felsorolásban szerepelnek a homoszexuálisok is.

Továbbá a „Szokásos bűnözők nyilvántartásából” sem maradhattak ki a homoszexuálisok, aminek célja az volt, hogy „nyilvántartsa az aktív, büntetett előéletű, a társadalomra súlyos veszélyt jelentő személyek adatait”. A szokásos bűnözőket két csoportba osztották: az elsőbe kerültek azok, akik legalább két esetben lettek már büntetve és „többrendbeli elkövetés” jellemezte őket; a második csoportba pedig azok, akiknél a „személyi körülmények, vagy az elkövetési módszerek arra utalnak, hogy az egyszeri elkövetés után is újabb bűncselekményeket fognak elkövetni, homoszexuálisok, prostituáltak, ittas ember kárára lopásokat elkövetők (markecolók), csalók, csavargók, kóborló bűnözők”.⁸⁷ A „terhelteként felelősségre vont homoszexuális férfiakat” szerepeltetni kellett egy harmadik típusú nyilvántartásban, a „büntettesek fényképnyilvántartásában” is. Emellett az utasítás kiemelten hangsúlyozta, hogy a budapesti rendőr-főkapitányság köteles vezetni még egy külön nyilvántartást homoszexuális személyekről, míg a „járási, városi, kerületi rendőrkapitányságoknak külön hom. nyilv. vezetése nincs előírva”.⁸⁸ A budapesti főkapitány által vezetendő egyes különleges bűnügyi nyilvántartások között szereplő „Homoszexuális nyilvántartás” célja, hogy „nylv.ba vegyen minden olyan személyt, akinek homoszexuális hajlamairól a rendőri szervek hiteltérdemlő módon tudomást szerezzen. [...] Fel kell tüntetni baráti körét, akik a fajtalankodásban résztvesznek, fényképének számát, gúnynevét (esetleges női becenevét) és a fajtalankodás módszerét”.⁸⁹ Vagyis mint láthattuk, az 1950-es években – ha nem volt szerencsénk – összesen négyfajta rendőrségi nyilvántartásban szerepelhettek budapesti homoszexuális férfiak.

A hivatalosan előírt módon gyűjtött adatok gyakorlati felhasználására szolgál példaként az az 1961-es gyilkossági ügy, melynek aktájára Budapest Főváros Levéltárában találtunk rá. 1961. október 10-én a budapesti XII. kerületi Németvölgyi út egyik lakásában „rablással párosult gyilkosság” áldozatául esett dr. D. G. 70 éves nyugalmazott tanár: a rendőrség megállapítása szerint, mivel „az áldozat homoszexuális volt, így valószínű, hogy a tettes is homoszexuális”.⁹⁰ Eme megfontolás alapján aztán beindult az a homoszexuális-listákat (újra)hasznosító és újratermelő gyakorlat, melynek nyomait az 1961–62-ben lezajlott gyilkos-

⁸⁶ ÁBTL Bűnügyi nyilvántartási utasítás. 50-6/5-1958.

⁸⁷ ÁBTL Bűnügyi nyilvántartási utasítás. 50-6/5-1958: 19.

⁸⁸ ÁBTL Bűnügyi nyilvántartási utasítás. 50-6/5-1958: 10.

⁸⁹ ÁBTL Bűnügyi nyilvántartási utasítás. 50-6/5-1958: 42.

⁹⁰ BFL XXIV.1. BRFK Iratok. Dr. D. G. gyilkossági ügye, 1961. A BFL-beli kutatást P. Tóth Tamással együtt végeztük, akinek ezúton is köszönöm kiváló munkáját.

sági nyomozás anyagaiban több mint 500 oldalon dokumentálták. Itt található a „Homoszexuális stricik” feliratú mappa, mely négy különböző típusú listát tartalmazott: 1. „Kimutatás azokról a személyekről, akik homoszexuális személyekkel anyagiak ellenében fajtalanzkodnak /buzikurvák/” – 75 név születési helylyel, idővel, anyja nevével és lakcímmel; 2. „Kimutatás azokról a személyekről, akik homoszexuális nyilvántartásban szerepelnek, azonban az ellenőrzés során megállapítást nyert, hogy a megadott címen ismeretlenek, elköltöztek, vagy börtönbüntetésüket töltik” – 15 név személyes adatokkal, megjegyzésekkel (például többször kihallgatták); 3. jelentés arról, hogy egy este alatt „a Keleti P.U. környékén végzett figyelő szolgálatunk során az alábbi homoszexuális személyeket igazoltattuk” – 12 név személyes adatokkal, vallomásrészletekkel; 4. lista egy korábbi természet elleni fajtalanosággént nyilvántartott bűnügyből – 32 név személyes adatokkal. A „Zsaroló stricik” feliratú mappában további négy lista szerepelt: 1. kihallgatási jegyzőkönyvekhez kapcsolódóan fotó készítésére vonatkozó lista – 8 név személyes adatokkal; 2. kikérdezettek listája: a „Kálvin téri, ill. Dimitrov téren lévő nyilvános WC-ékben tartózkodó alábbi homoszexuális személyeket kérdeztük ki, illetve igazoltattuk le” – 9 név személyes adatokkal, leírásokkal;⁹¹ 3. igazoltatottak listája: „Jelentem, hogy a mai napon a homoszexuális személyek által fertőzött helyeken a következő személyeket igazoltattuk, illetve előállítottuk” – 10 név személyes adatokkal, jegyzőkönyvekkel, megjegyzésekkel;⁹² 4. lista: „Zsaroló személyek” – 11 névből álló lista, legtöbbször csak keresztnév és/vagy gúnynév, vallomások alapján személyleírásokkal. Egy harmadik, „BRFK-lista” feliratú mappa csupán egy „Kimutatás azon személyekről, akik dr. D. G. sérelmére elkövetett rablással párosult gyilkosság[i] ügy nyomozása során felmerültek, mint homoszexuális, illetve ezekkel kapcsolatban álló személyek” című hosszú listát tartalmazott, melyben 187 név szerepelt személyes adatokkal.

Végül idézhetjük a BM ORFK Bűnüldözési Osztály 1988-as jelentését „a nemi erkölcs elleni bűncselekmények alakulásáról és jellemzőiről, különös tekintettel a prostitúcióra” címmel,⁹³ ahol a homoszexuális prostitúció megnövekedett arányai kapcsán utalnak a listák továbbélésére: „A nyilvántartások, operatív adatok és egyéb információk alapján hazánkban az ismert homoszexuális személyek száma mintegy 50 ezerre becsülhető, ebből kb 40-45 ezer Budapesten él.

⁹¹ Például: „A Kálvin téri WC-ében tettenértem [XY, személyes adatok] lakost, aki buzi társának hímvesszőjét fogdosta. [XY] szerepel a homoszexuális nyilvántartásban, rendőr volt, büntetett előéletű, nevezett személy kikérdezését szükségesnek tartom. Társa: [YZ, személyes adatok] lakos, aki a Pestkönyéki vendéglátónál dolgozik. Nevezett személy ellenőrzésre szorul, hogy szerepel-e a nyilvántartóban, kikérdezése folyamatban van.”

⁹² Itt például a következő megjegyzések szerepeltek: „Nevezett általam ismert »buzikurva«, aki zsarolja és lopja a homoszexuális személyeket”; vagy: „Nevezett fogl. és lakás nélküli Budapestről kitiltott »buzikurva«. Nevezett is anyagiak ellenében fajtalanodik homoszexuális személyekkel.”

⁹³ MNL OL XIX-B-14. 50-25/2/1988. Szeretnék köszönetet mondani Tóth Eszter Zsófiának, aki évekkal ezelőtt felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

Szembetűnő új jelenség a homoszexuális prostitúció intenzív növekedése, amely nagyságrendjében megközelíti a hagyományos prostitúciót”.⁹⁴

A jelentést érdemes tovább is olvasni, mivel a homoszexuális emancipációs mozgalom 1988-as magyarországi születését tükrözi vissza, illetve annak kibontakozását vetíti előre a jól informált rendőri beszámoló:

„A homoszexuálisok mind gátlástalanabban és rámenősebben, sokszor utcán történő leszólítással igyekeznek partnereket szerezni. Szexuális vágyaik kielégítése érdekében később sem riadnak vissza a nyílt erőszaktól, amit a természet elleni erőszakos fajtalanság miatt kezdeményezett eljárások emelkedő száma is mutat. Ennek előzménye feltehetően abban kereshető, hogy az eddig zárt körben, szűk partnerkapcsolatok között beállítottóságát titkoló és ezért sajtóságosan kiszolgáltatott homoszexuálisok egy rétege – főleg az újabb, fiatalabb generáció – nyíltan beismeri hajlamait, a heteroszexuális kapcsolatokkal azonos elismertségre és elfogadottságra törekszik.”⁹⁵

Ez a társadalmi „elismertségre és elfogadottságra” törekvő mozgalom, amely a Magyar Homoszexuálisok Homeros Lambda Országos Egyesületének 1988-as megalakulásával indult,⁹⁶ a kezdetektől fogva a lehető leghatározottabban képviselte a homoszexuálisok listázását lehetővé tevő diszkriminatív jogi környezet és jogalkalmazói gyakorlatok megváltoztatásának fontosságát.

* * *

Tanulmányomban történeti bizonyítékokkal támasztottam alá állami használatra készült homoszexuális-listák létezését, melyek nyomai a 20. század elejétől kezdve követhetők Magyarországon. E listák közül részletesen is bemutattam egy különleges példát, mely a „Homoszexuális egyének munkaszolgálatra való bevonultatása” tárgyban a – belügyminiszter és a honvédelmi miniszter közös rendeletével 1942 szeptemberében létrehozott – Államvédelmi Központ és a Honvédelmi Minisztérium között 1942. november és december folyamán lezajlott levelezés részét alkotta. Bár e levelezés a Horthy-korszakban zajlott, a homoszexualitás állami felügyeletének gyakorlata közel sem kizárólag e politikai rezsim sajátossága volt: a homoszexuálisok „listázásának” nyomai már évtizedekkel korábbról is fellelhetők. E gyakorlat majd az államszocialista időszakban is jól követhetően tovább élt, például a homoszexualitásuk alapján beszervezett besúgók adatainak nyilvántartásával. Vagyis elmondható, hogy a homoszexualitás állami felügyeletének 20. századi vizsgálatával olyan, akár több politikai rendsze-

⁹⁴ MNL OL XIX-B-14. 50-25/2/1988: 4.

⁹⁵ MNL OL XIX-B-14. 50-25/2/1988: 4.

⁹⁶ A mozgalom megerősödésének következő fontos állomásai között említhető a Lambda Budapest Meleg Baráti Társaság 1989-es informális megalakulása és a *Mások* meleg kulturális és politikai folyóirat rendszeres és hivatalos megjelenése 1991-től; a Szivárvány Társulás a Meleg Jogaiért 1994-es, a Háttér Társaság a Homoszexuálisokért szervezetek 1995-ös és a Labrisz Leszbikus Egyesület 1996-os létrehozása, melyek közül a Háttér Társaság és a Labrisz Leszbikus Egyesület máig aktívan működik.

ren is átívelő sajátosságok és összefüggések tárhatók fel, melyek hozzájárulhatnak a közép-kelet-európai – és esetünkben különösen a magyarországi – szexualitás-történetek jobb megértéséhez.

A korábban tapasztalt kiterjedt állami figyelem a 21. század elejére ugyan lankadni látszik, a korábbi történelmi korszakok olyan gyakorlatai, mint a tanulmányban ismertetett homoszexuális-listázás azonban arra intenek, hogy az intim szféra állami felügyelete, illetve a magánéletbe való állami beavatkozás többféle, egymástól eltérő politikai rendszer sajátja lehet, amiről, úgy tűnik, nehezen szoktathatók le a társadalmi rend különféle őrzői.

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL)

50-6/5-1958. Bűnügyi nyilvántartási utasítás, 1958.

3.2.3.Mt 772/1. „Urbán” Munkadosszié, 1959.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXIV.1. BRFK Iratok. dr. D. G. gyilkossági ügye, 1961.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára és Irattára (HM HIM HLI)

HM 68763/Eln.1b. – 1942. Homoszexuális egyének bevonultatása munkaszolgálatra (benne névjegyzék a fővárosi lakosokról), 1942.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-14. 50-25/2/1988. BM ORFK Bűnüldözési Osztály. Jelentés a nemi erkölcs elleni bűncselekmények alakulásáról és jellemzőiről, különös tekintettel a prostitúcióra, 1988.

Angyal Pál 1937: *A szemérem elleni büntettek és vétségek*. Attila Nyomda Részvénytársaság, Budapest.

Baksa János 1923: *Rendőrségi Almanach*. A Rend kiadása – Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó, Budapest.

Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala 1948: *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve 1944–1946*. Budapest.

Edvi Illés Károly 1909: *A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata. II*. Révai testvérek, Budapest.

Indokolás a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvének javaslatához, 1961.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1958_01/ – utolsó letöltés: 2016. december 10.

Magyar Törvénytár [1896]: *1877–1878. évi Törvényzikkék*. Franklin Társulat, Budapest.

- Nemes Nagy Zoltán 1934: *Katasztrófák a szerelmi életben. Sexualpathologiai tanulmányok. II.* Aesculap Kiadás, Budapest.
- Pál György 1927: *A homoszexuális probléma modern megvilágításban.* (Második kiadás.) Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó, Budapest.
- Rédey Miklós 1894: A fővárosi államrendőrség III. *Rendőri Lapok.* 1894. október 21. 4–5.
- Szántó Jenő 1933a: A homoszexualitásról, különös tekintettel a budapesti viszonyokra I. *Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemle* (11.) 2. 21–26.
- Szántó Jenő 1933b: A homoszexualitásról, különös tekintettel a budapesti viszonyokra II. *Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemle* (11.) 3. 40–44.
- Szántó Jenő 1933c: A homoszexuális férfiprostitutio kérdése. *Népegészségügy* 20–21. 1–14. Különlenyomat. http://mtdaportal.extra.hu/books/szanto_jeno_a_homoszexuális_ferfiprostitutio.pdf – utolsó letöltés: 2016. augusztus 10.
- Szántó Jenő 1936: Adatok az ifjúkorúak homoszexualitásának ismeretéhez. *Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemle* (14.) 6. 138–142.
- Turcsányi Gyula 1929: *A modern bűnözés.* Rozsnyai Károly Kiadása, Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Borgos Anna 2007: Az Amor lesbicus a háború előtti orvosi irodalom tükrében. *Kalligram* (1.) 7–8. 51–61.
- Borgos Anna 2014: Eltitkolt évek – mozaikok a magyar lesbikus herstoryból. *Replika* (24.) 85–86. 123–146.
- Braham, Randolph L. 2004: *The Hungarian Labor System (1939–1945): An Overview.* Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum, Washington DC.
- Douglas, Mary 1996 [1970]: *Natural Symbols. Explorations in Cosmology.* Routledge, London–New York.
- Horváth Gergely Krisztián – Keszei András 2006: Társadalomtörténet és szociológia. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Osiris, Budapest, 604–629.
- Lofland, Lyn H. 1973: *A World of Strangers: Order and Action in Urban Public Space.* Basic Books, New York.
- Meller, Helen 2001: *European Cities 1890–1930s. History, Culture and the Built Environment.* John Wiley & Sons, Chichester.
- Plummer, Kenneth 1975: *Sexual stigma: an interactionist account.* Routledge & Kegan Paul, Boston.
- Rác Lajos 1995: A modern nagyvárosi rendőrség kialakulása és működése. In: Kollár Nóra (szerk.): *A fővárosi rendőrség története (1914-ig).* BRFK, Budapest, 253–366.
- Rubin, Gayle 1989 [1984]: Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality. In: Vance, Carol S. (ed.): *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality.* Pandora, London, 267–319.
- Takács Judit 2007: *Az egyenlő bánásmód gyakorlatai.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.

- Takács Judit 2008: Kertbeny Károly és a magánélet szabadsága. *Holmi* (20.) 12. 1613–1626.
- Takács Judit – Csiszár Gábor 2014: Nemváltások és nemiszerep-áthágások reprezentációi *Az Estben* 1910 és 1939 között. *Replika* (85–86.) 4. 209–225.
- Takács Judit – P. Tóth Tamás 2016: Az „Idegbizottság” szerepe a homoszexualitás magyarországi dekriminalizációjában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* (6.) 2. 207–223. http://socio.hu/uploads/files/2016_2/takacs_ptoth.pdf – utolsó letöltés: 2016. augusztus 10.
- Weeks, Jeffrey 1985: *Sexuality and Its Discontents. Meanings, Myths and Modern Sexualities*. Routledge, London–New York.

FÜGGELÉK

Magyar királyi honvédelmi miniszter
 A beadvány ... beküldője: B.M.
 ... száma: 1407/el.n.áv.k.
 ... kelt: 1942. nov. 7.

Tárgy:
 Homoszexuális egyének munkaszolgálatra való bevonultatása

Pro domo.

„A B.M./: Államvédelmi közp.:/ kéri, hogy a Budapest területén tartózkodó és nyilvántartott homoszexuális egyének honvédelmi munkaszolgálatra behívassanak.

Fenti kérelemmel kapcsolatban az 1/b. oszt.⁹⁷ álláspontját az alábbiakban adja elő:

Az 1939.II.t.c.89.§./1/ bek.⁹⁸ szerint a honvédelmi munkánál azokat kell alkalmazni, akik annak elvégzésére már rendes foglalkozásuknál, illetőleg szakképzettségüknél /:mesterségüknel:/ fogva alkalmasak. Általában mindenkit ott és olyan alkalmazásban kell foglalkoztatni, ahol testi és szellemi erejét, képességét a honvédelem érdekében a legjobban lehet értékesíteni.

Amint fentiekből megállapítható, érintetteknek honvédelmi munkaszolgálatra való igénybevételére törvényes mód nincsen.

Az osztály még megfontolás tárgyává tette érintetteknek katonai szolgálatra való igénybe vételét is, ezek szerint:

Az eddigi rendelkezésekkel a társadalomra káros egyéneket /:fegyenc, internált:/ két csoportra osztottuk u.m.

a./nemzethűség szempontjából megbízhatókra,

b./ „ „ megbízhatatlanokra.

Az a./ alattiakat a harcos alakulatokhoz osztottuk be, míg a b./ alattiakat a klgs, mu. szd-ok [különleges munkaszázadok – T. J.] felállításánál használtuk fel. A klgs, mu. szd-okba csak azok kerülhetnek akiket a fegyenceknél az ügyész-ség, az internálandóknál pedig az e tárgyban felállított vegyes bizottság határozata alapján megbízhatatlannak minősítettek.

⁹⁷ Hadi Szervezési és Mozdósítási Osztály (katonai mozgósítás, a polgári személyek mozgósítása, a honvédelmi és közérdekű munkaszolgálat végrehajtásának elvi irányítása).

⁹⁸ 1939. évi II. törvény a honvédelemről – 89. § (1.) Honvédelmi munkára a férfiakat a nők előtt, a fiatalabbakat az idősebbek előtt, nőtleneket (hajadonokat) a családosok előtt kell igénybe venni. Minden munkánál lehetőleg azokat kell alkalmazni, akik annak elvégzésére már rendes foglalkozásuknál, illetőleg szakképzettségüknél (mesterségüknél) fogva alkalmasak. Általában mindenkit ott és olyan alkalmazásban kell foglalkoztatni, ahol testi és szellemi erejét, képességeit a honvédelem érdekében a legjobban lehet értékesíteni.

Az osztály véleménye szerint érintettek nem minősíthetők nemzethűség szempontjából megbízhatatlannak és így azokat a harcoló alakulatokhoz kellene besosztani, ami semmi esetre sem kívánatos megoldás.

Ettől függetlenül a jegyzékben felsoroltakat az alábbi csoportokra kellene osztani:

- a./ zsidók,
- b./ nemzsidók,
- c./ katonák voltak,
- d./ sorozva voltak,
- e./ katonák nem voltak és
- f./ akik koruknál fogva had- és szolgálati kötelezettség alatt nem állanak.

E kategóriákon belül minden csoporttal más és más eljárást kellene követnünk, viszont az erre vonatkozó adatokat a csatolt jegyzék nem tünteti fel.

Végül még rá kell mutatni arra, hogy azok között, akik katonák voltak lehetnek, sőt lesznek olyanok akik rendfokozattal bírnak és kitüntetéssel rendelkeznek.

Mindezek előrebocsájtása után a [Hadi Szervezési és Mozgósítási] osztály a kérdésnek katonai vonalon való megoldását nem javasolja és nem tartja kívánatosnak egyrészt azért, mert a kérdés kimondottan rendészeti /:közig.:/ megoldást kíván és azáltal, hogy érintetteket ideiglenesen katonai szolgálatra igénybe vesszük a degenerált idegzetű egyének [Kézírásos beszúrással: „*jellemének*” – T. J.] megváltoztatását nem remélhetjük. [Kézírásos beszúrással: „*kétségtelenül hasznos, ha elsősorban a nemzet szempontjából haszontalan elemek pusztulnak*” – T. J.] Másrészt mindnagyobb méreteket öltenek az oly kérelmek és javaslatok, melyek az ország lakosságának salakját a honvédségnek kínálja fel felhasználásra. Ily eljárás sérti a háboruban résztvevő többi fedhetlen egyének jó érzését, amikor azt látják, hogy az igénybe vételnek elsősorban büntető jellege van. [Kézírásos megjegyzés e mondat mellett: „*Klgs mu szd-ban való alkalmazás nem!*” – T. J.]

Fentiek alapján a kérdés megoldását

Döntésre előterjesztjük.

XI./16. [olvashatatlan aláírás]

XI./17. [olvashatatlan aláírás]”